

Bidâyetü'l-Müctehid Bağlamında İbn Rüşd'ün (öl. 595/1198) Hadisçiliği ve Hadislerle İlgili Değerlendirmeleri*

Muhammet Fatih DEMİRTÜRK

Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

PhD, Ondokuz Mayıs University, Faculty of Theology, Department of Hadith
Samsun/Turkey

mfdemirturk@gmail.com

orcid.org/0000-0001-9569-8162

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article **Geliş Tarihi / Received:** 3 Mart / March 2023

Kabul Tarihi / Accepted: 15 Haziran / June 2023

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2023

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 20 **Sayfa / Page:** 497-526

Atıf / Cite as: Demirtürk, Muhammet Fatih. "Bidâyetü'l-Müctehid Bağlamında İbn Rüşd'ün (öl. 595/1198) Hadisçiliği ve Hadislerle İlgili Değerlendirmeleri [The Role of Ibn Rushd (d.595/1198) in Hadîth and Rulings within the framework of Bidâyat al-Mujtahid]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 20 (June 2023): 497-526

<https://doi.org/10.18498/amailad.1259559>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

* Bu çalışma, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Hüseyin Akgün'ün danışmanlığında hazırlanmaya devam eden "Mezheplerin İhtilafında Hadis Kültürünün ve Usûlünün Etkisi -Bidâyetü'l-Müctehid Örneği-" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

The Role of Ibn Rushd (d.595/1198) in Hadîth and Rulings within the framework of Bidâyat al-Mujtahid*

Abstract

There is a strong relationship between hadîth and fiqh (jurisprudence) in terms of being the source of fiqh rules, and hadîth is one of the main sources of fiqh. Mujtahids (striving scholars) put forward their jurisprudential views on the basis of the Qur'an and the Sunnah, however, due to their methods of using evidence, they agreed on some jurisprudential issues while disagreeing on others. Some of these disagreements are based on Hadîth. Due to the different approaches in the analysis of hadîths in terms of its chain of narrators and texts caused the mujtahids to disagree about acting on the related hadîths, and as a result, the doors of jurisprudential disagreements have been widely opened. It is a widely accepted principle that there is no real contradiction between hadîths and other religious texts. The science of Muhtelifu'l-hadîth, which examines the hadîths that seem to be in contradiction with each other in terms of authority, and such discrepancies between hadîths, is concerned with all religious sciences, but is mostly focused on the literature of hadîth method and fiqh method. In the works of fiqh method, the subject of muhtelif al-hadîth is not examined as a separate title in which the contradictions between the hadîths are discussed, but also as a sub-title of the contradictions between all the religious texts. The scholars of hadîth have dealt with the subject in terms of "subût (origin)", and the scholars of fiqh in terms of "dalâlat (understanding)". In the "khillâfiyyât" type works that deal with the disagreements of the fuqahâ (scholars), the opinions of them are usually given without providing the reasons for the disagreements. However, Ibn Rushd's work named *Bidâyat al-mujtahid wa nihâyat al-muqtasid* has an important place in terms of explaining the backgrounds of these disagreements, as well as talking about the issues itself. Ibn Rushd is a multiple scholar who has written works in many different fields such as politics, religion, law, medicine and philosophy. He started his education in Cordoba, was educated in religious sciences, history and Arabic literature, deepened in fiqh and the method of jurisprudence. This work, which is

* This study was produced from the (expected) doctoral thesis titled "The Effect of Hadîth Culture and Methodology in the disagreement of the schools -The Example of Bidâyat al-Mujtahid", which was prepared at the Social Sciences Institute of Ondokuz Mayıs University under the supervision of Professor Doctor Hüseyin Akgün.

an important reference source in terms of analyzing the disagreements of the schools alongside with its reasons, how they were interpreted by the mujtahids is extremely important in terms of knowing the hadîths that the disagreements are based upon. The author, who compiled the book with the aim of improving the science of ijtihâd, mentioned the famous issues in which mujtahids agreed and disagreed, and the reasons behind the legal disagreements, and also mentioned some issues related to the science of hadîth, and included his views on the methodology in general in his introduction. Although the author is a member of the Malîkî sect, the fact that the author does not have sectarian fanaticism further increases the originality of the work. In this article, Ibn Rushd's (d.595/1198) handling with the hadîths in the context of his work named *Bidâyat al-mujtahid wa nihâyat al-muqtasid*, his interpretation of the hadîths, the solution methods for the disagreements of the hadîths will be outlined and evaluated and special terms will be mentioned. In the last chapter, his analysis and rules on the Hadîths will be provided. Ibn Rushd's views on the regionality and unknowing the hadîths, which were determined based on the reasons for the contradiction he mentioned in his work, the determination of the authenticity of the hadîths, the understanding of the hadîths, the contradiction of hadîths with other texts, and the solution methods of the contradicting hadîths will be included with examples related to these issues. Through these examples, his handling and interpretation of the hadîths and the solution methods for the contradicting hadîths will be outlined and evaluated, and some of the rules he mentioned about the science of hadîth will be mentioned. In this way, it is aimed to determine Ibn Rushd's views on hadîth and hadîth methodology, and to observe the effect of hadîths on jurisprudential contradictions with concrete information.

Key words: Hadîth, ikhtilâf al-hadîth, ikhtilâf al-fuqahâ, Ibn Rushd, Bidâyat al-mujtahid.

Bidâyetü'l-Müctehid Bağlamında İbn Rüşd'ün (öl. 595/1198) Hadisçiliği ve Hadislerle İlgili Değerlendirmeleri

Öz

Fikhî hükümlere kaynaklık etmesi bakımından, hadis ve fıkıh arasında kuvvetli bir bağlantı vardır ve hadis, fıkıh ilminin temel kaynaklarından biridir. Müctehidler, fikhî görüşlerini Kur'ân'ı Kerîm ve Sünnet-i Seniyye'yi esas alarak ortaya koymuş, bununla birlikte delilleri kullanma yöntemlerinden dolayı bazı fikhî meselelerde ittifâk etmişken bazılarında ise ihtilâf etmişlerdir. Söz konusu ihtilâfların bir kısmı hadis kaynaklıdır. Zira hadislerin sened ve metin açısından

değerlendirilmesindeki farklı yaklaşımlar, müctehidlerin, ilgili hadislerle amel etme konusunda ihtilaf etmelerine neden olmuş ve neticede fikh ihtilaflara kapı aralamıştır. Hadislerin hadislerle veya diğer şer'î delillerle arasında gerçek bir aykırılığın bulunmayacağı hususu büyük ölçüde kabul gören bir esastır. Sıhhat açısından birbirlerine denk kuvvette olup aralarında çelişki varmış gibi görünen hadisleri ve hadisler arasındaki bu tür aykırılıkları inceleyen Muhtelifü'l-hadîs ilmi, bütün dinî ilimleri ilgilendirmekle beraber daha çok hadis usulü ve fıkıh usulü literatüründe ele alınmıştır. Fıkıh usulü eserlerinde muhtelifü'l-hadîs konusu sadece hadisler arasındaki çelişkilerin ele alındığı müstakil bir başlık olarak değil bütün şer'î deliller arasındaki teâruzun bir alt başlığı olarak incelenir. Hadis usulü âlimleri konuyu büyük ölçüde "sübût", yani hadislerin kaynağına aidiyeti bakımından, fıkıh usulü âlimleri ise "delâlet", yani hadislerin anlaşılması bakımından ele almışlardır. Fukahânın ihtilaflarını ele alan "Hilâfiyyât" türü eserlerde genellikle fukahânın görüşleri verilmekte; onların farklı kanaatlerde olmasının arkaplanındaki sebepler zikredilmemektedir. Bu bağlamda İbn Rüşd'ün (öl. 595/1198) *Bidâyetü'l-müctehid ve Nihâyetü'l-muktesid* isimli eseri ise fukahânın ittifak ve ihtilaf ettiği meselelerden bahsetmesinin yanı sıra bu görüş ayrılıklarının arka planını açıklaması bakımından önemli bir yere sahiptir. Siyaset, din, hukuk, tıp ve felsefe gibi çok farklı alanlarda eser veren İbn Rüşd çok yönlü bir alimdir. İlim tahsiline Kurtuba'da başlayan İbn Rüşd, dinî ilimlerde, tarih ve Arap edebiyatında, fıkıhta ve fıkıh usulünde derinleşmiş, kırk yaşlarında iken ders ve fetva vermeye başlamış, döneminin önde gelen fakihleri arasında yer almıştır. İbn Rüşd'ün ilmi birikimini yansıttığı bu eseri mezheplerin ihtilaf ettiği konuları ve sebeplerini görme, ihtilafın temelinde yer alan delilleri bilme ve bunların müctehidler tarafından nasıl yorumlandığını öğrenme açısından önemli bir müracaat kaynağıdır. İctihad melekelerini geliştirmek gayesi ile kitabı telif eden müellif eserinde müctehidlerin ittifak ve ihtilaf ettiği meşhur meselelerden ve fikhî ihtilafların arkaplanındaki sebeplerden bahsedip, hadis ilmi ile ilgili bazı meselelere değinmiştir ve mukaddimesinde de genel olarak usule dair görüşlerine yer vermiştir. Müellifin Mâlikî mezhebine mensup olmasına rağmen yer yer farklı mezheplerin görüşünü tercih edebilmesi, mezhep taassubu olmadığını göstermekte ve bu durum eserin orijinalliğini daha da artırmaktadır. Bu makalede, öncelikle İbn Rüşd'ün (öl. 595/1198) ilmî hayatı ve hadisçiliği ele alınacak, ardından *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* isimli eseri hadis ve hadis usulü açısından irdelenecektir. Son kısımda ise İbn Rüşd'ün hadislerle alakalı zikrettiği değerlendirmelerinden ve kurallardan bahsedilecektir. İbn Rüşd'ün eserinde zikrettiği ihtilâf sebeplerinden hareketle tespit edilen hadislerin bölgeselliği ve bilinmemesi, hadislerin sıhhatinin

tespiti, hadislerin anlaşılması, hadislerin delillerle teâruz ve teâruz eden hadislerin çözüm yöntemleri ile alakalı görüşlerine bu konularla ilgili örneklerle birlikte yer verilecektir. Bu örnekler üzerinden onun hadisleri ele alışı, yorumlaması ve ihtilaflı hadislerle ilgili çözüm yöntemleri ana hatlarıyla açıklanıp değerlendirilecek, hadis ilmi ile ilgili zikrettiği birtakım kurallardan bahsedilecektir. Bu sayede İbn Rüşd'ün hadis ve hadis usulü ile alakalı görüşlerini tespit etmenin yanı sıra hadis ilminin fikhî ihtilaflardaki etkisinin somut verilerle gözlemlenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadîs, İhtilâfü'l-hadîs, İhtilâfü'l-fukahâ, İbn Rüşd, Bidâyetü'l-müctehid.

Giriş

İbn Rüşd (öl. 595/1198), farklı alanlarda çalışmaları olan çok yönlü bir âlimdir. Bu çalışmalarından birisi de *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-muktesid* isimli eseridir. Mezheplerin ihtilaf sebeplerini görmek açısından çok önemli bir yere sahip olan bu eserde İbn Rüşd, müctehidlerin hadisleri kullanma yöntemlerinden bahsetmiş ve hadislerle ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu makalenin amacı mezkûr eser bağlamında İbn Rüşd'ün hadis anlayışını, hadisler hakkındaki yorumlarını, ihtilaflı hadislerle ilgili çözüm yöntemlerini, değerlendirmelerini, hadis usulü anlayışını ve hadislerle ilgili zikrettiği birtakım kuralları tespit etmek olacaktır.

Bu makalede daha önceki çalışmalardan farklı olarak İbn Rüşd'ün eserindeki hadislerle ilgili ihtilaf sebepleri tespit edilecek ve tespit edilen bu başlıklarda öncelikle başlık ile alakalı zikrettiği kurallar irdelenecek, ardından konu ile alakalı tespit edilen örnekler zikredilecektir. Bu sayede somut örneklerle İbn Rüşd'ün hadis anlayışı ve ihtilaflı hadisleri çözmedeki yöntemi tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. İlmî Hayatı

Tam ismi Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Kurtubî'dir. 520/1126 yılında dedesinin vefatından bir ay önce Kurtuba'da doğmuştur.¹ Dedesi olan Muhammed b. Ahmed b. Rüşd ile karışmaması için torun anlamına gelen "el-Hafîd" lakabı ile tanınır.

¹ Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halife İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ fî şabakâti'l-eṭṭebbâ*, thk. Nizâr Rızâ (Beirut: Mektebetü'l-Hayat, ts.), 530; Şemsüddîn

Ailesi Endülüs'ün en büyük ve en meşhur ailelerindedir. Dedesi hem Kurtuba kadılığı hem de Kurtuba Camii'nin imamlığını yapmıştır.²

Fıkıhta Mâlikî, akidede Eş'arî olan İbn Rüşd fıkıh, felsefe, mantık, psikoloji, siyaset, ahlâk, tıp gibi farklı alanlarda yaklaşık elli tane eser vermiş Kurtuba kadılığı yapmış çok yönlü bir âlimdir.³

İbn Rüşd, Halife Ebû Yûsuf el-Mansûr'un (öl. 595/1199) daveti üzerine Merakeş'e gitmiş ve aynı yıl içerisinde vefat etmiştir.

İbn Rüşd'ün ilmi müktesebatına bakıldığında farklı alanda birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığı anlaşılmaktadır. Küçüklüğünden itibaren birçok hocadan dersler almış, temel dinî ilimleri babasından öğrenmiştir. Endülüs'te İmam Mâlik'in *el-Muvatta*' adlı eserini ezberlemiş ve babasına okumuştur.⁴ Ebû Muhammed b. Rızk'tan (öl. ?) fıkıh dersleri, Ebû'l-Kâsım İbn Beşkûvâl'tan (öl. ?) hadis ve usûl-i fıkıh dersleri almıştır.⁵

Dönemin önemli âlimlerinden Ebû Abdullah el-Mâzerî'den⁶ (öl. 536/1141) kendisiyle görüşmeden icâzet almıştır. Mazerî'nin yazmış olduğu *Şerhu't-Telkîn* hilâfiyyât türünde bir eser olup üslûbu açısından başta İbn Rüşd olmak üzere birçok Mâlikî fakihini etkilemiştir.⁷

2. Eserleri ve *Bidâyetü'l-Müctehid* ve *Nihâyetü'l-Muktesid*

İbn Rüşd'ün eserleri eski filozofların yazmış olduğu kitaplara şerhler ve kendi telif etmiş olduğu kitaplar olmak üzere iki kısma ayrılır. Felsefe, mantık, tabiat ve ilahiyatla ilgili 120, tıpla ilgili 20, kelamla ilgili 6, fıkıhla ilgili 11 olmak üzere toplamda 157 eseri bulunmaktadır.⁸ *Bidâyetü'l-*

Muhammed b. Ahmed b. Osmân Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 11/426.

² Bekir Karlığa, "İbn Rüşd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/257.

³ Hayreddin Zirikî, *el-A'lam* (Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 7/318.

⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/307.

⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 21/307.

⁶ Muhammed Lütfi Cuma, *Târîhu felâsifeti'l-İslâm* (Kahire: Müessesetü'l-Hendâvî, 2012), 136.

⁷ Eyyüp Said Kaya, "Mâzerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/194.

⁸ Benli, *İbn Rüşd ve Bidâyetü'l-Müctehid Adlı Eserinin Tahlili*, 27-35.

M. F. DEMİRTÜRK / The Place of Ibn Rushd (d.595/1198) in Hadîth Scholarship and His Rulings on Ahâdîth within the Framework of Bidâyat al-Mujtahid | 503
müctehid' in hadislerini tahric eden Gumârî (öl. 1993), 92 eserini zikretmiştir.⁹

İbn Rüşd, fıkıh alanında *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* isimli eseri yazmıştır.¹⁰ Eserin yazılması yaklaşık yirmi yıl sürmüş, vefatından yaklaşık on yıl önce (584/1188) tamamlamıştır.¹¹

Fukahânın ihtilafından bahseden eserler, genellikle bu ihtilafı zikretmekle yetinirler. *Bidâyetü'l-müctehid'*i bu eserlerden ayıran en önemli özellik, mezheplerin temel görüşlerini usûl konularıyla birlikte verip, ihtilaf sebeplerini açıklamasıdır. Bu yönüyle eser hem fûrû hem de usûl konularını barındırmaktadır.

İbn Rüşd, kitabın giriş kısmında kitabı yazma amacının ittifâk ve ihtilaf edilen temel fikhî meseleleri delilleriyle birlikte zikretmek ve ihtilaf sebeplerine dikkat çekmek olduğunu belirtmiş,¹² kitabını kısa tuttuğunu ve konuların ayrıntısına girmediğini,¹³ temel amacının asıl olan konuları zikretmek olduğunu ifade etmiştir.¹⁴ Kitabında ayrıntıya girmeden bu asıl ve kaideleri zikretmesi meselelerin daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamıştır.

İbn Rüşd'ün, bazı kimselerin sadece fikhî meseleleri ezberleyip bunu maharet saymalarından muzdarip olması; *Bidâyetü'l-müctehid'*i bu zihniyete karşı olduğunu göstermek amacıyla yazdığının göstergesidir. Ezberciliğe karşı olan İbn Rüşd, meselelerin aslını anlamamanın önemine dikkat çekmiş¹⁵ ve bu sayede ictihâd melekesinin gelişeceğini belirtmiştir.

Eser içerik yönünden zengindir. Diğer fıkıh kitapları ile kıyaslandığında daha fazla bölüm içermektedir. Hanefîlerin *Hidâye* isimli eserinde 57, Şafiîlerin *Ravdatü't-tâlibîn* isimli eserinde 47, Hanbelîlerin *Mukni'* isimli

⁹ Ahmed b. Muhammed Gumârî, *el-Hidâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Bidâye*, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 1/32-44.

¹⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 21/308.

¹¹ H. Yunus Apaydın, "İbn Rüşd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/288.

¹² Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, thk. Mâcid Hamevî (Beirut: Daru İbn Hazm, 2012), 1/17.

¹³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/55.

¹⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/336.

¹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/1164.

eserinde 37 kitap bulunurken *Bidâyetü'l-müctehid*'de 69 kitap bulunmaktadır.

Meseleleri öncelikle İmam Mâlik'in (öl. 179/795) mezhebine göre sunmakta ve akabinde İmam Ebû Hanîfe (öl. 150/767), İmam Şâfiî (öl. 204/820), İmam Ahmed (öl. 241/855), İshâk b. Râhûye (öl. 238/853), Hasan el-Basrî (öl. 110/728), Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778), Dâvûd ez-Zâhirî (öl. 270/884), Evzâî (öl. 157/774) gibi muteber müctehidlerin görüşlerine yer vermektedir. Ardından ulemânın görüşlerini tahlîl etmekte, ittifâk ve ihtilaf edilen noktaları açıklamakta ve nihayetinde kendi görüşünü tarafsız bir şekilde ifade etmektedir. Bazı meselelerde delillerini daha güçlü bulduğu için kendi mezhebinden olmayan müctehidlerin görüşlerine katıldığını ifade etmektedir.¹⁶

Yeri geldiğinde aklî ve tıbbî¹⁷ açıklamalar yaparak meseleleri izah etmekte, tecrübe ile bilinebilecek bir konuda tecrübeyi esas almanın öneminden bahsetmektedir. Güneşin ve ayın durumu ile ilgili astronomik bilgilerden,¹⁸ kible tayini meselesinde mühendislik bilgilerinden bahsetmektedir.¹⁹ Felsefe ile dinin çelişmediğini felsefenin de doğru yola götüreceğini, şerî hükümlerin illetinin akılla anlaşılabilirliğini dile getirmektedir.

Eserde kaynak olarak çoğunlukla İbn Abdülber'in (öl. 463/1071) *el-İstizkâr* isimli eserinden faydalandığını ifade etmiştir.²⁰ Buhârî (öl. 256/870), Müslim (öl. 261/875), Tahâvî (öl. 321/933) ve Mâlik b. Enes'den (öl. 179/795) çokça nakillerde bulunmuştur. Mâlikîler ve İmam Mâlik'e 2453, Şafiîler ve İmam Şafiî'ye 1469, Hanefîler ve Ebû Hanîfe'ye 1252, Zâhirîlere 175, Hanbelîlere ve Ahmed b. Hanbel'e 251 kez atıfta bulunmuştur.²¹

İbn Rüşd fıkıh ekollerinden sıkça bahsetmiştir. Tespit ettiğimiz kadarıyla Ehl-i Kufe 79, Ehl-i Medîne 70, Ehl-i Hicâz 21, Ehl-i Basra 13, Ehl-i Mekke 2, Ehl-i Şâm 1, Ehl-i Mısır 1 defa zikredilmiştir.

¹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/135; 150; 151; 3/985; 1065.

¹⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/61-62; 394.

¹⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/498.

¹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/201.

²⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/161.

²¹ Muhammed Buluz, *Terbiyetü meleketi'l-ictihâd min hilâli Bidâyeti'l-müctehid* (Riyad: Dâru Künuzi'l-İşbiliye, 2012), 139-141.

İbn Rüşd fukahânın görüşlerini aktarırken yeri geldiğinde bir âlimin diğerlerine karşı itiraz edebileceği ve delil olarak kullanabileceği noktaları da söylemektedir.²²

*Bidâyetü'l-müctehid'*deki hadisleri tahric eden Gumârî, İbn Rüşd'ün açıkça, dolaylı olarak, tamamını ve bir kısmını zikrettiği, tekrarları da dahil olmak üzere 1799 tane merfu hadis tespit etmiştir. Abdullatîf İbrâhîm ise 1513 hadis tespit etmiştir.²³ Abdullah Benlî'nin hazırladığı hadis fihristine göre merfû hadis sayısı tekrarlarıyla 1403 tekrarsız 1241, mevkûf hadis sayısı 191, maktû hadis sayısı 13'tür.²⁴ Aşağıdaki tabloda²⁵ her bir kitapta zikredilen hadis sayıları verilmiştir:

Kitap Adı	Hadis Sayısı	Kitap Adı	Hadis Sayısı
1. Kitabü't-tahâreti mine'l-hades	97	36. Kitabü'l-Müsâkât	12
2. Kitabü'l-Gusl	42	37. Kitabü's-Şerike	1
3. Kitabü't-Teyemmüm	21	38. Kitabü's-Şüfa'	13
2. Kitabü't-Tahâreti mine'n-necis	45	39. Kitabü'l-Kısmet	4
5. Kitabu's-Salât	353	40. Kitabü'r-Rehin	6
6. Kitabü's-Salâtî's-Sânî	89	41. Kitabü'l-Hacr	1
7. Kitabü Ahkâmi'l-meyyit	68	42. Kitabü't-Teflîs	12
8. Kitabü'z-Zekât	48	43. Kitabü's-Sulh	1
9. Kitabü Zekâtî'l-fitr	12	44. Kitabü'l-Kefâle	7
10. Kitabü's-Savm	81	45. Kitabü'l-Havâle	2
11. Kitabü'l-İ'tikaf	13	46. Kitabü'l-Vekâle	0

²² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/116; 180; 352; 388; 399;

²³ Bkz. Abdullatîf b. İbrâhîm, *Tarîku'r-rüşd ilâ tahrîci ehâdîsi Bidâyeti İbn Rüşd* (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, ts.).

²⁴ Bkz. Benlî, *İbn Rüşd ve Bidâyetü'l-Müctehid adlı eserinin tahlili*, 112-169.

²⁵ Tablo Gumârî'nin yaptığı çalışma esas alınarak oluşturulmuştur.

12. Kitabü'l-Hac	14 9	47. Kitabü'l-Lükatâ	15
13. Kitabü'l-Cihâd	64	48. Kitabü'l-Vedâ	0
14. Kitabü'l-Eymân	12	49. Kitabü'l-Âriye	4
15. Kitabü'n-Nüzür	14	50. Kitabü'l-Gasb	9
16. Kitabü'd-Dahâyâ	28	51. Kitabü'l-İstihkâk	0
17. Kitabü'z-Zebâih	17	52. Kitabü'l-Hibât	9
18. Kitabü's-Sayd	13	53. Kitabü'l-Vesâyâ	11
19. Kitabü'l-Akîka	11	54. Kitabü'l-Ferâiz	27
20. Kitabü'l-Etime ve'l-Eşribe	39	55. Kitabü'l-I'tk	16
21. Kitabü'n-Nikâh	71	56. Kitabü'l-Kitâbet	5
22. Kitabü't-Talâk	30	57. Kitabü't-Tedbîr	2
23. Kitabü'l-Îlâ	0	58. Kitabü Üm-mihâti'l-Evlâd	5
24. Kitabü'z-Zihâr	3	59. Kitabü'l-Cinâyât	0
25. Kitabü'l-Liân	15	60. Kitabü'l-Kısas	12
26. Kitabü'l-İhdâd	4	61. Kitabü'l-Cirâh	4
27. Kitabü'l-Buyu	103	62. Kitabü'd-Diyât fi'n-nüfus	16
28. Kitabü's-Sarf	8	63. Kitabü'd-Diyât fi ma dune'n-nüfus	13
29. Kitabü's-Selem	14	64. Kitabü'l-Kasâme	13
30. Kitabü Beyi'l-Hiyâr	4	65. Kitabü Ahkâmi'z-Zina	19
31. Kitabü Beyi'l-Murâbâha	0	66. Kitabü'l-Kazf	10
32. Kitabü Beyi'l-Arâyâ	7	67. Kitabü'l-Sirkât	22
33. Kitabü'l-İcârât	29	68. Kitabü's-Hirâbe	2
34. Kitabü'l-Cu'l	0	69. Kitabü'l-Akdiye	22
35. Kitabü'l-Kirâz	0	TOPLAM HADİS SAYISI	1799

3. Hadislerle İlgili Değerlendirmeleri

İbn Rüşd, eserinde müctehidler hadislere dair değerlendirmeleri aktarırken şahsî kanaatlerini de açıklamıştır. Hadislerin sıhhati, râvilerin cerh ve tadil yönünden durumları, hadislerin anlaşılması ve yorumlanması, hadislerdeki ihtilafın giderilmesi üzerine yorumlar yapmıştır. İbn Rüşd'ün hadisler ile ilgili zikrettiği ihtilaf sebeplerini genel olarak şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Hadislerin bilinmemesinden kaynaklanan ihtilaflar
2. Hadislerin sıhhatinin tespitinden kaynaklanan ihtilaflar
3. Hadislerin farklı anlaşılmasından kaynaklanan ihtilaflar
4. Hadislerin delillerle teâruzundan kaynaklanan ihtilaflar
5. Teâruz eden hadislerin çözüm yöntemlerinden kaynaklanan ihtilaflar

İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-müctehid'* deki hadis ilimleri ile alakalı görüşleri tespit edebildiğimiz kadarıyla yukarıda zikredilen başlıklara göre taksim edip maddeler halinde birer örnekle zikredeceğiz.

3.1. Hadislerin Bilinmemesinden Kaynaklanan İhtilâflar

Hadislerin müctehide ulaşıp ulaşmadığını tespit etmek zordur. Çünkü müctehidin hadisle amel etmemesinin birçok gerekçesi olabilir. İbn Rüşd, eserinde bazı hadislerin müctehitlere ulaşmadığını zikretmiştir. İbn Rüşd'ün bu konudaki değerlendirmelerinde hadislerin yaşadığı bölgede bilinmeme ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. İbn Rüşd, tespit edebildiğimiz kadarıyla kitabında hadislerin bilinmemesinden kaynaklanan on tane ihtilaf sebebi zikretmiştir. Aşağıda İbn Rüşd'ün hadislerin bilinmemesi ile alakalı tespit ettiğimiz görüşleri ele alınacaktır.

3.1.1. Hadislerin Bilinmemesi Fıkhî İhtilâflara Neden Olabilir

İbn Rüşd, fıkhî bir görüşü inkâr edenin, kendisine mesele hakkındaki hadis ulaşmadığı için inkâr etmiş olabileceğini ifade ederek müctehidler hadisin bilgilerinin farklı olmasının ihtilaf sebebi olabileceğine işaret etmektedir.²⁶ Mesela çoraplar üzerinde mesh etme konusunda ihtilaf sebeplerinden birinin konu ile ilgili hadisin bazı âlimlere ulaşmaması

²⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/400.

olduğunu ifade etmiştir.²⁷ Develerin zekâtı,²⁸ şevval orucu²⁹ ve şeytan taşlama³⁰ ilgili meselelerde konuyla ilgili hadislerin İmam Mâlik'e ulaşmaması ihtimalinden dolayı farklı kanaatte bulunduğunu ifade etmiştir.

Deve zekâtı verecek kişinin vermesi gereken hayvan elinde bulunmazsa daha küçük veya daha büyüğünün kıymet farkı ile verilmesi konusunda ulemâ ihtilaf etmiştir. İbn Rüşd, konu ile ilgili hadisin İmam Mâlik'e ulaşmamış olabileceğini ifade etmiştir.³¹ Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için rivayetin tespit edebildiğimiz senedlerini zikretmek istiyoruz.

Hz. Ebû Bekir, Enes b. Mâlik'e haber verdiği; Allah'ın, Rasûlü'ne emretmiş olduğu zekât miktarlarını belirten rivayet şu senedle gelmiştir: Muhammed b. Abdullah (Basra) < Abdullah b. Müsenna (Basra) < Sümame b. Abdullah b. Enes (Basra) < Enes b. Mâlik (Basra)³²

Muhammed b. Abdullah b. Mübarek (Bağdat) < Muzaffer b. Müdrîk (Bağdat) < Hammad b. Seleme (Basra) < Sümame b. Abdullah b. Enes (Basra) < Enes b. Mâlik (Basra)³³

Muhammed b. Beşşâr (Basra), Muhammed b. Yahya (Nisabur) ve Muhammed b. Merzûk (Basra) < Muhammed b. Müsenna (Basra) < Abdullah b. Müsenna (Basra) < Sümame b. Abdullah b. Enes (Basra) < Enes b. Mâlik (Basra)³⁴

Ahmed b. Hanbel Rivâyeti: Ebû Kamil (Bağdat) < Hammad b. Seleme (Basra) < Sümame b. Abdullah b. Enes (Basra) < Enes b. Mâlik (Basra)³⁵

Hadisin râvilerine bakıldığında Enes b. Malik'ten rivayet edildiği için Basralı râviler tarafından rivayet edilmiştir. Dolayısıyla İbn Rüşd'ün iddia ettiği gibi hadisin İmam Mâlik'e ulaşmama ihtimali vardır. Bu örnekte olduğu gibi hadislerin bilinmemesinin sebeplerinden biri de hadisin

²⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/44.

²⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/457.

²⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/539.

³⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/609.

³¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/457.

³² Buhârî, *Sahîh*, "Zekât", 36 (Hadis No: 1385); Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Zekât", 4 (Hadis No: 1567).

³³ Nesâî, *Sünen*, "Zekât", 5 (No. 2447).

³⁴ İbn Mâce, *Sünen*, "Zekât", 10 (No. 1800).

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/232 (No. 72).

belirli bir bölgede bilinmesidir. Bu bağlamda İbn Rüşd hadislerin rivâyet coğrafyasından da bahsetmiştir. Ümmü Seleme'den (öl. 62/681) gelen hadis hakkında "Hadisun Medeniyyun"; Enes b. Mâlik'ten gelen bir hadis hakkında da "Hadisun Basriyyun" değerlendirmesi yapmıştır. Ardından Medinelilerin Basralıların rivâyet ettiği hadisle amel ettiğini, Kufelilerin ise Medinelilerin rivâyeti ile amel ettiğini ifade etmiştir.³⁶ Netice itibariyle hadislerin bilinmemesi fukahanın ithilafına sebep olan durumlardan biridir.

3.1.2. Hükümün Bilinmesi Gerekli Olan Konularda Sükût Olmaz

Şârî, bilinmesi gerekli olan konularda hükmü açıklamıştır. Açıklanmaya ihtiyaç duyulan bir durum hakkında delil gelmemesi o durumun yapılmasının uygun olmadığına bir işarettir. Bu manada İbn Rüşd, hükümün bilinmesi herkesi ilgilendiren bir konuda delil bulunmaması halinde söz konusu amelin yapılmasının sakıncalı görüleceğini ifade etmiştir. Kadınların erkeklere imam olması meselesinde bu kuraldan bahsetmiştir. Cumhur ulemaya göre kadınların erkeklere imam olması caiz değildir. İbn Rüşd bu görüşü farklı delilleri zikrettikten sonra "Kadınların imam olması caiz olsaydı ilk nesilden bize nakil gelirdi." şeklinde açıklamıştır.³⁷

3.2. Hadislerin Sıhhatinin Tespitinden Kaynaklanan İhtilâflar

Hadislerin sıhhatinin tespiti amel açısından önemlidir. İbn Rüşd, amel olgusunun hadisin sıhhatini tespit etmede önemli bir karine olduğunu, ravînin ziyadesi sahîh ise itibara alınması gerektiğini ifade etmiştir. Sıhhatinde ihtilaf edilen bir hadisle amel etmenin vacip olmadığını, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'inde olmayan bir hadisin amel ile şöhret kazanabileceğini belirtmiştir. Tevâtür kavramının amelden ziyade sözlü aktarımlarda kullanılmasının daha isabetli olacağından bahsetmiş; herkesi ilgilendiren bir durumun tevâtüre veya tevâtüre yakın bir şekilde nakledilmesi gerektiğini, sahâbe râvisinin meçhul olsa da âdil kabul edildiğini ifade etmiştir.

³⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/926-927.

³⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/258.

3.2.1. Amel, Hadisin Tespitinde Önemli Bir Karinedir

İbn Rüşd, Mâlikî ulemâsından mütekaddim olanların amel-i ehl-i Medîne'yi icmâ saymalarına itiraz etmiştir. Çünkü ona göre belli bölgelerdeki icmâları delil olarak kullanmak doğru değildir. Kendisine göre en uygun olan, amel-i ehl-i Medîne'nin İmam Ebû Hanîfe'nin dediği umûmü'l-belvâ (bir durumun insanlar arasında yaygın olması) kabilinden sayılmasıdır. İbn Rüşd, şartları sık sık meydana geldiği halde yapılmayan sünnetlerin nesh edilip edilmediğini Medinelilerin bilmemesinin mümkün olamayacağını, bu yüzden amel-i ehl-i Medîne'nin İmam Ebû Hanîfe'nin umûmü'l-belvâ görüşünden daha kuvvetli olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Medineliler sünneti Ebû Hanîfe'nin itibar ettiği kimselerden daha iyi bilmektedir. Dolayısıyla İbn Rüşd'e göre amelin hadisi destekleyen bir karine olmasında şüphe yoktur. Ancak sıhhati tespit edilmek istenilen hadisin amele uygunluk derecesine göre bilgi değeri değişmektedir. İbn Rüşd, sabit olan haber-i vâhidin amele teâruz etmesi konusu üzerinde durulması gerektiğini ifade etmiştir.

Umûmü'l-belvâ açısından bakıldığında insanların sünnete ihtiyacı ve sünnetle karşılaşma durumları çoğalmasına rağmen sözlü veya fiilî olarak yaygınlık kazanmayan haber-i âhâdın kuvveti o nisbette azalır. İbn Rüşd, haber-i vâhid'in insanlar nezdinde karşılık bulmamasının o haberin mensûh olduğunun ya da rivâyet yolunda bir hata olduğunun göstergesi olacağını ifade etmiştir.³⁸

3.2.2. Râvinin Ziyadesi Sahîh ise Amel Edilmesi Gerekir

İbn Rüşd, cuma günü minberde hutbe okunurken camiye giren kişinin namaz kılması ile alakalı müctehidlerin ihtilaf ettiğini, ihtilafın sebebinin ise kıyasın konu ile ilgili hadisteki umum ile çelişmesi olduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v) "Biriniz camiye geldiği zaman iki rekât namaz kılın!"³⁹ emrinin ifade ettiği umumî mana, camiye girenin iki rekât namaz kılmasını, hutbeyi dinleme ile alakalı emir ise hutbeyi dinlemeye engel olacak şeylerle meşgul olunmamasını gerektirmektedir. "Sizden birisi imam hutbe verirken camiye gelecek olursa hafifçe iki rekât

³⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/309.

³⁹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beirut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, 1954), "Cuma", 14 (No. 875); Ebû Dâvûd, "Salât", 237 (No. 1117).

namaz kılsın!" hadisi bu umûmu teyit etmektedir. Müslim'in de kaydettiği bu hadisin çoğu, Hz. Peygamber'in hutbe verirken camiye giren kişiye namaz kılmasını emrettiğini bildirirse de "imam hutbede iken..." ziyadesi bu rivâyetlerde bulunmamaktadır. Buradaki ihtilaf, bir hadisin rivâyetleri arasında tek bir râvinin rivâyet ettiği bir ziyadenin kabul edilmesi meselesi ile alakalıdır. İbn Rüşd, ziyadenin sahîh olması halinde kendisi ile amel etmenin gerekli olduğunu ve nassa kıyas ile karşı çıkmanın doğru olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla İbn Rüşd'e göre râvinin ziyadesi sahîh ise amel edilmesi gerekir.⁴⁰

3.2.3. *Sahîhayn'* da Olmayan Bir Hadis Amel ile Şöhret Kazanabilir

Ulemânın bir hadisle amel etmesi, hadisi destekleyen önemli bir kârinedir. İbn Rüşd, İbn Abbâs'tan gelen: "Rasûlullah (s.a.v.), başını, kulakların içini ve dışını meshetti." rivâyeti⁴¹ hakkında "*Sahîhayn'* da olmasa bile bunla amel şöhret bulmuştur." değerlendirmesini yaparak bir hadisin ulemânın amel etmesiyle şöhret kazanabileceğini ifade etmiştir.⁴²

3.2.4. *Tevâtür; Haber ile Olur, Amel ile Olmaz*

İbn Rüşd, müteahhirun Mâlikî ulemâsının sa' denilen ölçüğün miktarı ile ilgili Medine'de nesilden nesile aktarılan şeyleri mütevâtir saymalarını doğru bulmamıştır. Ona göre amel fiilî bir olgudur. Fiil ise söz ile beraber olmadıkça tevâtür olamaz. Çünkü mütevâtir haberin mahiyeti haberdir, amel değildir. Fiillerin mütevâtir oluşunu iddia etmek zordur, hatta belki imkânsızdır." demiştir.⁴³

3.2.5. *Sıhhatinde İhtilâf Edilen Bir Hadisle Amel Etmek Vacip Değildir*

Râvilerin cerh ve tadili ictihâdî olduğu gibi hadisin tashihi ve tadîfi de ictihâdîdir. Tirmizî İlel'inde *Râvilerin tadîfinden ihtilaf* başlığında bu durumu şöyle ifade etmektedir: "Ulemâ diğer ilimlerde ihtilaf ettiği gibi râvilerin tadîfinden de ihtilaf etmişlerdir."⁴⁴ Dolayısıyla bir alime göre sahih olan bir hadis başka bir alime göre zayıf olabilir. Bunun yanısıra bir alime göre sahih olan bir hadis başka bir alime göre sahih olmak zorunda

⁴⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/289-290.

⁴¹ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 48 (No. 108).

⁴² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/36.

⁴³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/308.

⁴⁴ Tirmizî, *İlel*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Daru İhya Turâs, Beyrut, s. 756.

değildir. Bu durum müctehidlerin hadislerin tashîhinde ve tadîfinde ihtilaf etmesine, dolayısıyla farklı ictihadların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İbn Rüşd, bu bağlamda sıhhatinde ihtilaf edilen bir hadisle amel etmenin gerekli olmadığını belirtmiştir. Hz. Âişe'den (öl. 58/678) nakledilen "Velinin izni olmadan akdedilen nikahın batıl olacağına" dair rivâyetin⁴⁵ sıhhatinde ihtilaf olduğunu, sıhhatinde ittifak edilmeyen hadisle amel etmenin vacip olmadığını ifade etmiştir.⁴⁶

3.2.6. Herkesi İlgilendiren Bir Olayın (Umûmü'l-Belvâ) Tevâtüren veya Tevâtüre Yakın Bir Şekilde Nakledilmesi Gerekir

İbn Rüşd, nikahta veli olmasını şart koşanların delilleri ile veliyi şart koşmayanların delillerinin kesin olmadığını ifade etmiştir. Ardından tarafların görüşlerini zikrederek şöyle bir değerlendirmede bulunur:

"Böyle gerekli olan bir şeyi, açıklama gerektiği halde mübhem bırakmak caiz değildir. Umûmü'l-belvâ olan bir meseleyi mübhem bırakmak caiz olmadığı halde, Hz. Peygamber'den nikahta velayetin şart olduğuna dair tevâtüren veya tevâtüre yakın bir şey nakledilmediği için 'yakın veli bulunduğu zaman uzak velinin akdi fasiddir.' diyenlerin görüşü zayıftır."

Bu değerlendirmeden hareketle İbn Rüşd, nikah akdi ile ilgili bu durumun umûmü'l-belvâ olduğunu, bundan dolayı konu ile ilgili rivâyetlerin akdin sıhhatini belirleyecek derecede tevâtüre yakın bir bilgi ifade etmemesinden dolayı nikah akdinin sıhhatini etkilemeyeceğini ifade etmiştir.⁴⁷

3.2.7. Bir Râvi Diğerinden Daha Âdil Olsa da Her İki Râvinin Rivâyetiyle Amel Etmek Gerekir

Bir hadisle amel edilebilmesi için râvilerinin adil olması şart koşulmuştur. Sahabe cumhur ulemaya göre adil kabul edilmektedir. İbn Rüşd, iki rivâyetin râvilerinin adalet seviyeleri farklı olsa da her iki rivâyetle amel etmenin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda hem Muaz b.

⁴⁵ Ebû Dâvûd, "Nikâh", 19 (No. 2083); İbn Mâce, "Nikâh", 15 (No. 1879).

⁴⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/848.

⁴⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/846-851.

Cebel'den (öl. 17/638) hem de Enes b. Mâlik'ten (öl. 93/711) gelen hadis⁴⁸ ile amel edilmesi gerektiğini ifade etmiş ve her iki rivayeti cemetmiştir.

Enes b. Mâlik'in rivayeti şu şekildedir: "Rasûlullah (s.a.v), güneş meyletmeden evvel yola çıktığı zaman, öğle namazını ikindi vaktine kadar geriye bırakır, sonra inip her iki namazı cemedirdi. Eğer yola çıkmadan evvel güneş meylederse, öğle namazını kaldırır, sonra bineğine binerdi."

Muaz b. Cebel rivayeti ise şu şekildedir: "Muaz b. Cebel (r.a)'den rivâyet edildiğine göre, Tebük savaşı senesinde Rasûlullah (s.a.v) ile yola çıkmıştık. Rasûlullah (s.a.v) öğle ile ikindiye, akşam ile yatsıyı bir araya getirerek kılardı. Bir gün öğleyi geciktirdi ve ikindiyle birlikte kıldı. Daha sonra yolculuğa devam edip bir süre gittikten sonra akşam ile yatsıyı da birlikte kıldı."

İbn Rüşd, her ne kadar râvilerin adaleti farklı olsa bile iki rivâyetle de amel etmenin gerekli olduğunu belirtmiş, İmam Mâlik'in de bu görüşte olduğunu bildirmiştir.⁴⁹

3.2.8. Sahâbe Râvisi Meçhul Olsa da Âdildir

Sahâbe'nin âdil olması ulemânın genel kabulüdür. İbn Rüşd, sahabînin meçhul olsa da (ismi bilinmese de) âdil olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰ Konu ilgili hadisin senedi şu şekildedir: Müsedded b. Müserhed (öl. 228/843) ve Halef b. Hişâm (öl. 229/844) < Ebû Avâne el-Yeşkûrî (öl. 176/794) < Ebû Attâb Mansûr b. el-Mu'temir (öl. 132/750)) < Rib'î b. Hırâş (öl. 101/719) < Sahâbeden bir kimse

Sahâbe ramazanın son gününün tayininde ihtilaf ettiğinde iki be-devî gelip Hz. Peygamber'in huzurunda önceki akşam hilali gördüklerine dair yemin ettiler. Allah Rasûlü (s.a.v) oruçlarını bozmalarını ve sabahleyin bayram namazı için mescide gelmelerini emretti.⁵¹

İbn Rüşd, hadisin senesinde geçen meçhul sahâbînin kim olduğu bilinmese de sahâbenin tamamının adil olduğunu ifade etmiştir.⁵²

⁴⁸ Buhârî, "Taksîrû's-Salât", 16 (No. 1111).

⁴⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/306.

⁵⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/381.

⁵¹ Ebû Dâvûd, "Savm", 13 (No. 2339).

⁵² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/381.

3.3. Hadislerin Farklı Anlaşılmasından Kaynaklanan İhtilâflar

İbn Rüşd, hadisleri anlama ve yorumlama noktasında ulemânın görüşlerine yer vermiştir. Hz. Peygamber'in fiillerinin farklı yorumlanması, hadislerdeki illetlerin tespitindeki farklı yaklaşımlar, emir ve nehyin farklı yorumlanması, mutlakın mukayyede hamledilmesi, umumî hükmün tahsis edilmesi, müşterek lafızların yorumlanması ve hadisin umum-hususundan kaynaklanan meselelerden bahsetmiş ve bunları fukahânın ihtilaf sebebi olarak zikretmiştir.

İbn Rüşd hadisleri anlama ile alakalı değerlendirmeler yapmıştır. Mesela namazda imamın hata yapmasından dolayı erkeklerin tesbih etmesi, kadınların ise el çırpması ile alakalı hadisin anlaşılması konusunda ihtilaf edilmiş,⁵³ İmam Şafiî, Ebû Hanîfe, Ahmed b. Hanbel rivayete göre amel ederken İmam Mâlik tesbih getirmenin hem erkekler hem de kadınlar için geçerli olduğunu kabul etmiştir.

İbn Rüşd, buradaki ihtilafın hadiste geçen "El çırpma yalnız kadınlara mahsustur." ifadesinin manasının farklı yorumlanmasından kaynaklandığını, el çırpmanın kadınlara ait bir durum olduğunun hadisten açıkça anlaşıldığını zikretmiştir. Kadınların namazla ilgili hükümlerde erkeklerden farklı olduğu hususlar olduğundan dolayı burada kadınların erkeklerle kıyaslanmasının doğru olmadığını ifade etmiştir.⁵⁴ Burada İmam Mâlik'in görüşünü benimsememiştir.

3.3.1. Mutlak Mukayyede Hamledilir

İbn Rüşd, mutlak ve mukayyedin birbirlerine yorumlanması meselesinde ihtilaf olduğunu, İbn Hazm'ın ise, mutlakın mukayyede hamledilmesi görüşünde olduğunu nakletmiştir. Çünkü mutlakta, mukayyede nazaran fazla bir bilgi vardır.⁵⁵

İbn Rüşd, toprakla teyemmüm alma meselesinde bu kuraldan bahsetmiştir. Bu konudaki ihtilafın konu ile ilgili hadisin bazı tariklerinin mutlak olarak yeryüzü, bazı tariklerinin ise mukayyed olarak yeryüzünün toprağı şeklinde zikredilmesi olduğunu açıklamış ve "Yeryüzü benim için

⁵³ Ebû Dâvûd, "Salât", 172 (No. 940).

⁵⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/347.

⁵⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/131.

namazgah ve temizleyici kılınmıştır.”⁵⁶ şeklindeki mutlak rivâyet ile “Yeryüzü benim için namazgah ve yeryüzünün toprağı da temizleyici kılınmıştır.”⁵⁷ şeklindeki mukayyed rivâyete işaret etmiştir.

İbn Rüşd, fukahâya göre mukayyed in mutlaka hamledilmesinin meşhur olduğunu ifade ettikten sonra bu görüşü eleştirmiştir. Bu meselede mukayyed olan hadisi mutlaka hamledenler sadece toprakla teyemmüm alınabileceğini söylerken mutlak olan hadisi mukayyede hamledenlerin toprak ve toprak türü şeylerle teyemmüm almaya müsaade ettiklerini ifade etmiştir.⁵⁸

3.3.2. Peygamber Fiillerinin Farklı Anlaşılma İhtimali Sözlerinin Farklı Anlaşılma İhtimalinden Daha Fazladır

Söz manayı ifade etmede fiile göre daha açık bir mana ifade eder. Bu yönüyle fiilin farklı anlaşılma ihtimali daha fazladır. Örneğin ulemanın Arafat ve Müzdelife’de namazın cemedilmesinin sünnet olduğu konusundaki ihtilafı üzere İbn Rüşd, söz konusu ihtilafın namazın cemedilmesi ile alakalı rivâyetlerin Hz. Peygamber’in fiili olarak aktarıldığı için farklı anlaşılmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. İbn Rüşd bu bağlamda, namazın cemedilmesi ile ilgili rivâyetleri değerlendirirken “fiillerin farklı anlaşılma ihtimali sözlerin farklı anlaşılma ihtimalinden daha fazladır.” değerlendirmesini yapmıştır.⁵⁹

3.3.3. Hadisin Tahsis Edilmesi İçin Delil Gereklidir

İki hadis arasında ihtilaf bulunduğu zaman, herhangi birini tahsis etme yoluna gitmek ancak delil ile vacip olur. İbn Rüşd, “Sizden biriniz mescide geldiği zaman iki rekât namaz kılsın.” hadisi ile “Fecr doğduktan sonra sadece sabah namazının sünneti kılınır.” hadisi arasında teâruz olduğunu ifade etmiştir. Ancak ona göre ikinci hadis, sabit olan birinci hadis ile teâruz edecek kadar kuvvetli bir hadis değildir.⁶⁰

⁵⁶ Buhârî, “Teyemmüm”, 7 (No. 335); Tirmizî, “Salât”, 236 (No. 317); Müslim, “Mesâcîd”, 1 (No. 521).

⁵⁷ Müslim, “Mesâcîd”, 1 (No. 522).

⁵⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/132.

⁵⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/304.

⁶⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/365.

3.3.4. Hz. Peygamber'in Hac Fiilleri Vücûbiyete Yorumlanır

İbn Rüşd; herhangi bir rivâyet, icmâ ve kıyas olmadığı sürece Hz. Peygamber'in hac fiillerinin vücubiyete hamledilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶¹ Bu meseleyi sa'yın hükmü ile alakalı olarak zikretmiştir. İmam Mâlik ve İmam Şafî'ye göre sa'y rükun iken Ebû Hanîfe'ye göre sünnettir. Bunu vacip görenlerin delili şu hadistir: "Sa'y yapınız. Allah size sa'y yapmayı yazdı."⁶² İbn Rüşd, bu hadisin vücubiyet ifade ettiğini zikrettikten sonra ayrıca Hz. Peygamber'in hac fiillerinin başka bir delil ve kıyas olmadığı sürece vücûbiyete yorumlanmasının asıl olduğundan bahsetmiştir.⁶³

3.4. Hadislerin Hadislerle ve Diğer Delillerle Teâruzundan Kaynaklanan İhtilâflar

İbn Rüşd'ün ifade ettiği ihtilaf sebeplerinin büyük çoğunluğunu hadislerin hadislerle ve diğer delillerle teâruzu oluşturmaktadır. Hadislerin Kur'an-ı Kerim ile, hadislerin hadislerle, hadislerin genel ilkelerle, hadisin amel ile teâruzu gibi ihtilaf sebeplerinden bahsetmiştir. Tespit ettiğimiz kadarıyla konu ile alakalı zikrettiği ihtilaf sebepleri şunlardır:

3.4.1. Sahîh Hadis Ayetin Hükmüne İstisna Getirebilir

Dinimiz "Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın!"⁶⁴ ayetinden dolayı hayırlı işlerde acele etmeyi emretmektedir. Ancak Hz. Peygamber'den nakledilen "Namaza geleceğiniz zaman yürüyerek (normal adımlarla) gelin. Sekinet ve vakarı elden bırakmayın. Yetiştığınız kadarını (imamla) kılar, kaçırdığınızı tamamlarsınız."⁶⁵ rivayeti namaza giderken koşarak gidilmemesini ifade etmektedir. İbn Rüşd, mesele hakkında sahîh hadis bulunmasından dolayı bu durumun ayetin hükmünden istisna edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁶

3.4.2. Bir Mesele Hakkında Hadis Yoksa Asla Uygun Şekilde Amel Edilmelidir

Bayramın cuma gününe denk gelmesi durumunda bayram namazının Cuma namazı yerine geçmesi konusunda ihtilaf edilmiştir. İbn Rüşd,

⁶¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/599.

⁶² İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme*, el-Mektebü'l-İslâmî, 2/1306 (No. 2764).

⁶³ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/599.

⁶⁴ el-Bakara 2/148.

⁶⁵ Buhârî, "Teyemmüm", 7 (No. 636); Müslim, "Mesâcid", 288 (No. 602).

⁶⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/266.

bir konu hakkında hadis yoksa usule göre hareket edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶⁷ Meseleye dair herhangi bir hadis gelmediğinden dolayı usule göre bayram namazının ve Cuma namazının ayrı ayrı kılınması gerekir.

3.4.3. Sahih Hadis Kıyasa Tercih Edilir

İbn Rüşd, “Kıyasın semâya (sahîh hadise) tercih edilmesi zayıftır.” diyerek sahîh hadisin kıyastan üstün olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸ Bununla birlikte hadis ile kıyasın teâruz etmesi halinde durumda hadisin kıyas ile telif edilmesi veya hadisi zahir olan manasında bırakıp onu kıyasa tercih edilmesi ihtimalleri ortaya çıkmaktadır. Bu ihtimallerden hangisinin tercih edileceği lafzın delâleti ile bu delâlet ile çelişen kıyasın kuvvet ve zayıflık derecelerine göre değişir. Bu durum sözün manasını anlamayı sağlayan bir meleke ile ayırt edilebilir. Sözdən anlayan kimseye göre bazen bu iki sözün dereceleri eşit kuvvette olursa o zaman ihtilaf çoğalır. İbn Rüşd, böyle bir durumda ihtilaf eden her iki müctehidin yanlış yapmadığını nakletmiştir.⁶⁹ Ayrıca kendisi kaide olan yaygın meselelerin yani usulün şöhret bulmamış nadir hadislerle reddedilemeyeceğini ifade etmiştir.⁷⁰

İbn Rüşd bu meseleyi Berva’ binti Vâşık hakkında gelen rivayetin değerlendirmesinde zikretmiştir. Hiçbir mehir tayin etmeden evlenen ve eşiyile zifafa girmeden ölen bir adam hakkında Abdullah b. Mesud “O kadının tam bir mehir alma hakkı vardır, iddet beklemesi gerekir. Mîras (alma hakkı) vardır.” dediğinde, Ma’kîl b. Sinân “Ben Resûlullah’ı (s.a.v) Berva’ binti Vâşık hakkında böyle hüküm verirken işittim.” demiştir.⁷¹

İbn Rüşd, bu hadisin kıyasla teâruz ettiğini ancak Müzenî’nin (öl. 264/878), İmam Şafiî’den, “Eğer bu meselede Berva’ binti Vâşık’ın hadisi sabit ise, sabit hadis dururken kıyasa yol yoktur.” sözünü naklederek hadisin sabit olması durumunda kıyasa itibar edilmeyeceğini söylemiştir.⁷²

⁶⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/382.

⁶⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/1217.

⁶⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/825.

⁷⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/897.

⁷¹ Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 30 (No. 2114)

⁷² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/876-877.

3.5. Teâruz Eden Hadislerin Çözümüne Dair İhtilâflar

Bir anlamda muhtelifü'l-hadîs, fıkühü'l-hadîs ve müşkilü'l-hadîs karşılaşması olan *Bidâyetü'l-müctehid*'in müellifi İbn Rüşd, fukahânın farklı görüşlere yönelmelerine neden olan çelişkili hadisleri konular içerisinde ele alırken hem şahsî kanaatlerini hem de müctehidlerin bu rivâyetleri anlamada nasıl bir yöntem izlediklerini açıklar.

Hz. Peygamber'den nakledilen ihtilaflı hadisleri cemederek tamamıyla amel edilmesi İslam âlimlerinin genel tercihidir. Ancak bu uygulanırken zorlama tevillerden kaçınılmalıdır. Bu nedenle Hz. Peygamberden gelen hadislerin telif edilme imkânı olanlarını telif etmek ne kadar önemliyse telif edilme imkânı olmayan hadisleri tevil etmemek de o kadar önemlidir.

İbn Rüşd ulemânın ihtilaf sebeplerini açıklarken kendi tercihlerini de zikretmektedir. Eserde toplamda 2789 tane ihtilaf sebebi tespit edilmiştir.⁷³ Teâruza getirdiği bazı çözümler şunlardır:

3.5.1. Hadisleri Cem Etmek, Tercihden Evladır

İbn Rüşd'e göre "hadisler sahîh olduğu zaman hadisleri cemetmek tercih yapmaktan evladır."⁷⁴ Bu değerlendirmeden İbn Rüşd'ün hadisçilerin hadisler arasındaki teâruzü gidermedeki temel yöntemlerini benimsediği anlaşılmaktadır. Hadisçiler, cem yöntemini tercih yönteminden önce uygulamaktadırlar.

İbn Rüşd, Ebû Salebe'nin rivâyet ettiği "Hz. Peygamber (s.a.v) azı dişleri uzun ve sivri olan yırtıcı hayvanların etini yemeyi yasak etti."⁷⁵ rivâyeti ile "De ki: "Bana vahyolunanda, leş, akıtılmış kan, domuz eti ya da günah işlenerek Allah'tan başka kimselerin adına kesilen hayvandan başka yasaklanmış bir şey bulamıyorum."⁷⁶ ayet-i kerimesinin ihtilaf ettiğini zikretmiştir. İbn Rüşd, hadisteki nehî mekruhluğa hamletmek suretiyle ayet ile hadisin cemedilebileceğini ifade etmiştir.⁷⁷

İbn Rüşd, küsuf namazı meselesinde de bu mevzuya değinmiştir. Mâlik, Şafîi ve Ahmed b. Hanbel'e göre, küsûf namazı iki rekât olup, her

⁷³ Buluz, *Terbiyetü meleketi'l-ictihâd min hilâli Bidâyeti'l-müctehid*, 129-130.

⁷⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/129.

⁷⁵ Ebû Dâvûd, "Et'ime", 32 (No. 3802); Müslim, "Sayd", 3 (No. 1932).

⁷⁶ el-En'âm 6/145.

⁷⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/816.

rekâtta iki kıyâm, iki kırâat, iki rükû ve iki secde bulunur. Ebû Hanîfe'ye göre küsuf namazı, bayram ve Cuma namazı gibi iki rekât olup her rekâtta bir rükû vardır.⁷⁸ İbn Abdülber de küsuf namazı ile ilgili rivâyetler konusunda herkesin kendi selefinden gelen rivâyetleri aldığını, Taberî (öl. 310/923) ve bazı âlimlerin bu hadisleri muhayyerliğe yorumladığını ifade etmiştir.

Her rekâtta iki rükû olduğunu ifade eden Hz. Aîşe rivayetinde ise her rekâtta iki ruku olduğu ifade edilmektedir.⁷⁹ İbn Rüşd, küsuf namazının bir rekatında on rükû, sekiz rükû, altı rükû ve dört rükû olduğunu ifade eden farklı rivâyetleri değerlendirip cemedilebileceklerini; cem yönteminin tercih yönteminden üstün olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰ Ona göre konuyla ilgili rivayetler sahihtir ve bunlardan biriyle amel etmek yeterlidir.

3.5.2. Farklı Gibi Görülen Olayları Aynı Olaya Yorumlamak Daha Doğrudur

İbn Rüşd, Hz. Peygamber'den nakledilen fiiller arasında teâruz görmeyip bunları aynı olaya yorumlamanın daha uygun olduğunu belirtmiştir. İbn Rüşd, kurbanın başlama vakti ile alakalı meselede ihtilaf sebebinin, bu mevzuda gelen hadislerin teâruz etmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Bu hadislerin birinde Hz. Peygamber'in, kurbanını namazdan önce kesene, diğerinde ise Hz. Peygamber'den önce kesene bir daha kurban kesmesini emrettiği zikredilmiştir. Bu iki hadisin farklı olaylar ile alakalı olduğunu söyleyenler, kesilen kurbanın caiz olması için bayram namazının kılınmış olmasının yanı sıra imamın kurbanını kesmiş olmasını da şart koşmuşlardır. Bu iki hadisin aynı olay ile alakalı olduğunu söyleyenler ise sadece bayram namazının kılınmasını kurbanın caiz olması için yeterli görmüşlerdir. Ebû Bürde'nin hadisi hakkındaki rivâyetler de değişiktir. Zira bu hadisin bir rivâyeti, "Ebû Bürde kurbanını namazdan önce kesmişti. Hz. Peygamber (s.a.v) kendisine bir daha kurban kesmesini emretti."⁸¹ şeklindedir. Diğer rivâyeti de "Ebû Bürde kurbanını Hz. Peygamber'den önce kesmişti. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v) kendisine bir

⁷⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/367.

⁷⁹ Buhârî, "Küsûf", 2 (No. 1044); Müslim, "Küsûf", 1 (No. 901); Ebû Dâvûd, "Salât", 4 (No. 1180); Tirmizî, "Sefer", 6 (No. 561).

⁸⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/368.

⁸¹ Buhârî, "Edâhî", 12 (No. 5563); Müslim, "Edâhî", 1 (No. 1961).

daha kurban kesmesini emretti." şeklindedir. İbn Rüşd, "Bu iki rivâyeti aynı olaya hamletmek daha uygundur." demiştir. Ona göre kurbanını namazdan önce kesen adam, aynı zamanda Hz. Peygamber'den de önce kesmiştir. Ona göre bu adamın kestiği kurbanın caiz olmaması, onu Hz. Peygamber'den önce kestiğinden dolayı değil bayram namazından önce kesmiş olmasından dolayıdır.⁸²

3.5.3. İhtilâflı Kabul Edilen Deliller Arasında İhtilâf Görmek Daha Güzeldir

İbn Rüşd, deliller arasındaki teâruz olmayacak şekilde her biri ile amel etmenin güzel bir yaklaşım olduğunu ifade etmiştir. Bu noktada İmam Şafiî, bayram hilali ile alakalı İbn Abbâs ve Rib'î b. Hırâş rivâyetlerini cem ederken İmam Mâlik, kıyastan dolayı Abdurrahman b. Zeyd hadisini tercih etmiştir. İbn Rüşd, Abdurrahman b. Zeyd ile İbn Abbâs'ın hadisleri arasında çelişki olmadığını, sadece Abdurrahman b. Zeyd'in hadisindeki delilü'l-hitab yani mefhum-u muhâlif ile İbn Abbâs'ın hadisi arasında çelişki olduğunu ifade etmiştir.

Abdurrahman b. Zeyd'in rivâyeti şu şekildedir: Ramazan mı yoksa Şaban mı diye şüphe edilen bir günde halka hitap ederek şöyle der: "Beni dikkatlice dinleyin! Ben Rasûlullah (s.a.v)'in ashabıyla beraber oturup konuştum ve onlara sordum. Rasûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu naklettiler: "Hilali görünce oruca başlayın tekrar bir hilali daha görünce orucu bırakın, bu usule devam edin hava bulutlu olur da göremez iseniz Ramazan'ı otuz güne tamamlayın. İki kişi hilali gördüklerini söylerlerse, oruca başlayın ve orucu bırakın."⁸³

İbn Abbas'tan (r.a) gelen rivâyete göre ise Bir bedevi Rasûlullah (s.a.v)'e gelerek hilali gördüğünü iddia eder. Rasûlullah (s.a.v): "Allah'tan başka gerçek ilâh olmadığına ve Muhammed'in de O'nun kulu ve Rasûlü olduğuna şahitlik eder misin?" deyince Bedevî "Evet" diye karşılık verir. Rasûlullah (s.a.v), Müslümanların oruca başlamalarını ilân eder.⁸⁴

Rib'î b. Hırâş, Ramazanın son günü, insanların bayram konusunda şüpheye düştüklerini İki bedevînin Hz. Peygamber'in huzuruna gelip Allah'a yemin ederek önceki akşam üzeri hilali gördüklerine şahitlik ederler.

⁸² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 2/755-756.

⁸³ Nesâî, "Sıyâm", 8 (No. 2116).

⁸⁴ Ebû Dâvûd, "Savm", 14 (No. 2340); Nesâî, "Sıyâm", 8 (No. 2113).

Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v) halka, oruçlarını açmalarını emrettiğini haber verir.”⁸⁵

İbn Rüşd, hilali gördüğünü söyleyeni hadis râvisine benzetmenin, dava şahidine benzetmekten daha uygun olduğunu, bir davaya şahitlik yapacak kişilerin sayısının iki kişiden aşağı olmaması şartı akılla anlaşılması mümkün olmayan (taabbüdü) bir durum olabileceğini bu durumda hilâli gören kişiyi dava şahidine kıyas etmek doğru olmayacağını belirtmiştir. Diğer bir ihtimal ise davalar anlaşmazlıktan dolayı açıldığı için ve bir tarafın diğer tarafa haksızlık yaptığı şüphesi bulunduğu için şahidin iki kişiden aşağı olmaması şart koşulmasıdır. Bu durumda hâkim, kanaat elde edebilmek ve taraflar arasındaki anlaşmazlığı çözebilmek için birden çok kimsenin ifadelerini dinleyebilir. Netice itibariyle İbn Rüşd, Ebû Sevr’in (öl. 240/854) benimsediği bu görüşü kabul etmiştir.⁸⁶

İbn Rüşd, Hz. Âişe’den gelen rivayette de aynı kuraldan bahsetmiştir. Rivayet şu şekildedir: “Hangi kadına velisinin izni olmaksızın nikah kıyılırsa onun nikahı batıldır onun nikahı batıldır onun nikahı batıldır. Şayet bu izinsiz nikahlanan kişi o kadınla beraber olursa kadın için mehir verilmesi gerekir. Bu kadının velileri işi halledemeyip ihtilafa düşerlerse, yetkili devlet adamı bu tür velisi olmayan kimselerin velisidir.”⁸⁷ Bu hadisin İbn Abbas’tan gelen “Dul kadın kendisi nikah kıyma konusunda velisinden daha çok hak sahibidir. Kıza ise sorulur; onun izni susmasıdır.”⁸⁸ rivayetine muvafık olacak şekilde anlaşılmasının daha uygun olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹

3.5.4. Tahyîr Yöntemi Teâruzdan Kurtulmak Adına Güzeldir

Tahyîr, iki yada daha fazla delilden herhangi biri ile amel etmenin caiz olması demektir. İbn Rüşd’e göre mütearız olarak nakledilen peygamber fiillerini teâruz görmek yerine onların muhayyerliğe yorumlanması evlâdır. İbn Rüşd, teâruzun daha çok peygamber sözü ile fiili arasında veya peygamber sözleri arasında olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰ İbn

⁸⁵ Ebû Dâvûd, “Savm”, 13 (No. 2339).

⁸⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 2/502.

⁸⁷ Tirmizî, “Nikâh”, 14 (No. 1102); Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 19 (No. 2083).

⁸⁸ Müslim, “Nikâh”, 9 (No. 1421).

⁸⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 3/849

⁹⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, 1/242.

Rüşd namazda oturuş şekilleri ile alakalı farklı rivayetleri değerlendiren bu meseleden bahsetmiştir. Konu ile ilgili rivayetler şu şekildedir:

Ebû Humejd es-Sâidî rivâyeti: "Hz. Peygamber ikinci rekâta oturduğunda sağ ayağını dikip sol ayağı üzerine oturdu. Son rekâta ise sol ayağını öne alıp sağ ayağını dikti ve kalçası üzerine oturdu."⁹¹

Vâil b. Hücr rivâyeti: "Hz. Peygamber namazda oturduğunda sağ ayağını dikip sol ayağı üzerine otururdu."⁹²

Abdullah b. Ömer rivâyeti: "Namazda oturma sünneti sağ ayağını dikip sol ayağını bükündür."⁹³

İbn Rüşd, namazda oturma şekilleri ile alakalı rivâyetler arasındaki ihtilafı tahyir yöntemi ile çözümlenmiş güzel olduğunu söylemektedir.⁹⁴

3.5.5. Peygamber Fiili ile Sözü Teâruz Ederse Cem Edilir veya Peygamber Sözü Fiiline Tercih Edilir

İbn Rüşd'e göre Peygamber fiili ile sözü teâruz ederse cemedilir veya Peygamber sözü fiiline tercih edilir.⁹⁵ Çünkü ona göre fiillerin farklı anlaşılma ihtimali sözlerin farklı anlaşılma ihtimalinden daha fazladır.⁹⁶

İbn Rüşd, ihramlının evlenmesi konusunda bu meseleye değinmiştir. İbn Abbas'tan rivayet edilen "Hz. Peygamber (s.a.v) Meymûne (r.anha) ile ihramlı iken evlendi."⁹⁷ hadisi Hz. Peygamber'in fiili olarak nakledilirken, Hz. Osman'dan rivayet edilen "İhramlı evlenemez, evlendiremez ve kız isteyemez."⁹⁸ rivayeti Hz. Peygamber'in sözü olarak nakledilmiştir. İbn Rüşd bu iki hadisin cemedilip ihramlı kişinin evlenmesinin mekruh edilebileceğini veya Hz. Peygamber'in sözü olarak aktarılan Hz. Osman rivayetinin tercih edilebileceğini ifade etmiştir.

⁹¹ Buhârî, "Ezan", 144 (No. 828)

⁹² Ebû Dâvûd, "Salât", 179 (No. 957).

⁹³ Buhârî, "Ezan", 144 (No. 827)

⁹⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/242.

⁹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 3/908.

⁹⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/304.

⁹⁷ Nesâî, "Nikâh", 37 (No. 3273).

⁹⁸ Müslim, "Nikâh", 5 (No. 1409).

3.5.6. Sahâbe'nin Hadislere Muhâlif Gibi Görünen Fiillerini Hadislere Muhâlif Olmayacak Şekilde Yorumlamak Daha Uygundur

İbn Rüşd'ün naklettiğine göre İbn Mes'ud (öl. 32/652), İbn Abbâs, Ubâde b. Sâmit (öl. 34/654), Huzeyfe b. Yemân (öl. 36/656), Ebü'd-Derdâ (öl. 32/652) ve Hz. Âişe (r. anhâ) fecr-i sâdik doğduktan sonra ve sabah namazından önce vitir namazını kılarak diğer sahâbe ile ihtilaf etmişlerdir. İbn Rüşd, bazı âlimlerin "Diğer sahâbenin onlara muhâlefet etmeyişi icmâ sayılır." görüşünün yanlış olduğunu ifade etmiştir. İbn Rüşd'e göre bir kimsenin herhangi bir şeyi söyleyip de başkalarının susup ona karşı ses çıkarmamaları, onların da o görüşte olduğu manasına gelmez. Bu bir yana sahâbe arasında sözle de onlara muhâlefet eden olmuştur. Bu hadisleri rivâyet eden sahâbenin, bu hadisleri rivâyet etmeleri onlara sözle muhâlefettir. Buradaki sahâbe ihtilafını ise şöyle yorumlamıştır: "Fecr-i sâdik doğduktan sonra vitir namazını kılan sahâbe bu hadislerin manasına muhâlefet etmiş olmayıp, o vakitten sonra vitir namazlarını kaza etmişlerdir. Şayet fecr-i sâdiktan sonra vitir namazını kılmaları eda niyeti ile olsaydı, o zaman hadislere muhâlefet etmiş sayılırlardı. Sahâbe arasındaki bu ihtilaf, "Belli bir vakit içinde yapılması emredilen ibadet, o vakit içinde yapılmadığı takdirde kaza edilir mi, edilmez mi?" şeklindeki ihtilafla ilgilidir. Meseleyi bu şekilde anlamak, sahâbenin bu fiili ile hadislerin manası arasında uyuşmazlık görmekten daha uygundur." Bu meselede İbn Rüşd, sahâbenin hadislere muhâlif gibi görünen tavırlarını hadislere muhâlif olmayacak şekilde yorumlayıp ihtilafı çözmüştür.⁹⁹

Sonuç

Bidâyetü'l-müctehid'i, mezheplerin görüşlerinden bahseden mukâren fıkıh kitaplarından ayıran en önemli özellik, mezheplerin temel görüşlerinin arka planındaki sebeplerini açıklamasıdır. Bu yönüyle eser hem fûrû hem de usûl konularını barındırmaktadır. Ezberciliğe karşı olan İbn Rüşd, meseleleri mantıksal bir örgü içinde anlatmış ve bu sayede konuların aslının daha iyi anlaşılmasına vesile olduğu seçtiğimiz örnekler üzerinde görülmüştür.

Kendi alanındaki eserlere nispetle daha zengin bir içeriğe sahip olup 69 bölümden oluşan eserinde İbn Rüşd, meseleleri açıklarken önce

⁹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/355-356.

müctehidlerin görüşünü özet olarak aktarmış, ardından ihtilaf sebeplerini zikretmiş sonra müctehidlerin kullandıkları delillerden bahsetmiştir. Ardından mesele ile ilgili kendi görüşüne yer vermiş, hadis ve hadis usulüne dâir meselelerde önemli değerlendirmeler yapmıştır.

Çalışmamızda İbn Rüşd'ün hadislerle alakalı tercihleri ve ona ait görüşler *Bidâyetü'l-müctehid'* den tespit edilip bunlardan birkaç örnek verilmiş ve bu sayede hadislerle ilgili değerlendirmeleri ve hadis anlayışı tespit edilmeye çalışılmıştır. İbn Rüşd'ün eserindeki hadislerle ilgili değerlendirmelerini incelememiz neticesinde onun değerlendirmelerini hadislerin bilinmemesinden, sıhhatinin tespitinden, hadislerin farklı anlaşılmasından, hadislerin delillerle teâruzundan ve teâruz eden hadislerin çözüm yöntemlerinden kaynaklanan ihtilaflar olmak üzere beş kısma taksim edilmiştir.

Hadislerin sıhhatinin tespitinden kaynaklanan ihtilaflar bahsinde fukahanın hadisle amel etmesinin hadisin sıhhatini tespit etmede önemli bir karine olduğunu, râvinin ziyadesi sahîh ise amel edilmesi gerektiğini, *Sahîhayn'* da olmayan bir hadisin amel ile şöhret kazanabileceğini, sıhhatinde ihtilaf edilen bir hadisle amel etmenin gerekli olmadığını, tevâtürün haber ile olacağını, amel ile olmayacağını ifade etmiştir. Herkesi ilgilendiren bir olayın (umûmü'l-belvâ) tevâtüren veya tevâtüre yakın bir şekilde nakledilmesi gerektiğini, bir râvi diğerinden daha âdil olsa da her iki râvinin rivâyetiyle amel etmek gerektiğini belirterek sahâbe râvisi meçhul olsa dahi âdil kabul edileceğini belirtmiştir.

Hadislerin farklı anlaşılmasından kaynaklanan ihtilaflar bahsinde mutlak hadisin mukayyed hadise hamledilmesinin daha uygun olacağını, Hz. Peygamber'in hac fiillerinin aykırı bir delil olmadığı sürece vücûbiyete yorumlanacağını ifade etmiştir. Söz manayı ifade etmede fiile göre daha açık olduğundan dolayı Hz. Peygamber'in fiillerinin farklı anlaşılma ihtimalinin sözlerinin farklı anlaşılma ihtimalinden daha fazla olduğunu belirtmiştir.

Hadislerin delillerle teâruzundan kaynaklanan ihtilaflarla alakalı olarak ise sahîh hadisin ayetin hükmüne istisna getirebileceğini, bir mesele hakkında hadis yoksa asla uygun şekilde amel edilmesinin gerekli olduğunu ve sahîh hadisin kıyasa tercih edileceğini savunmuştur.

Çalışmada İbn Rüşd'ün teâruz eden hadislerin çözümüne dair değerlendirilmelerine yer verilen kısımda, hadisleri cemetmenin, tercihten evla olduğu bu konudaki yaklaşımının hadisçilerin teâruz eden hadisleri çözmedeki yöntemlerini yansıttığı tespit edilmiştir.

İbn Rüşd farklı gibi görülen olayları aynı olaya yorumlamanın ve ihtilafı kabul edilen hadisler arasında ihtilaf görmemenin daha uygun olacağını ifade ederek hadisleri işlevsel hale getirmenin iptal etmekten daha uygun olacağını belirterek hadislerden herhangi birini öncelemeyi ifade eden tahyîr yönteminin teâruzdaki kurtulmak adına tercih edilebileceğini savunmuştur. Hz. Peygamberin fiili ile sözü teâruz ederse cemedilme imkânı varsa cemedilmesinin, eğer cemedilemiyorsa Hz. Peygamber'in sözünün fiiline tercih edilmesini önclemiştir.

Kaynakça

- Abdullatîf b. İbrâhîm. *Tarîku'r-rüşd ilâ tahrîci ehâdisi Bidâyeti İbn Rüşd*. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, ts.
- Apaydın, H. Yunus. "İbn Rüşd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Benli, Abdullah. *İbn Rüşd ve Bidâyetü'l-Müctehid Adlı Eserinin Tahlili*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Mustafa Buğâ. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Buluz, Muhammed. *Terbiyetü meleketi'l-ictihâd min hilâli Bidâyeti'l-müctehid*. Riyad: Dâru Künuzi'l-İşbiliye, 2012.
- Cuma, Muhammed Lütfi. *Târîhu felâsifeti'l-İslâm*. 1 Cilt. Kahire: Müessesetü'l-Hendâvî, 2012.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Gumârî, Ahmed b. Muhammed. *el-Hidâye fî tahrîci ehâdisi'l-Bidâye*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- İbn Ebû Usaybia, Ebû'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe. *Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etıbbâ*. thk. Nizâr Rızâ. 1 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hayat, ts.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnaût. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâle el-Âlemiyye, 2009.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*. thk. Mâcid Hamevî. 4 Cilt. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012.
- Karlığa, Bekir. "İbn Rüşd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Kaya, Eyyüp Said. "Mâzerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, 1954.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1986.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî. *Şerhu meâni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zührî Neccâr. 5 Cilt. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1994.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. thk. Şuayb Arnaût. 25 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1985.
- Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lam*. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.